

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М.В. ПТУХИ**

СУХОДОЛЬСЬКА АННА СЕРГІЇВНА

УДК 314:316.3-058.862 (477)

**СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО В УКРАЇНІ:
ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ**

**Спеціальність 08.00.07 – Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України.

Науковий керівник: доктор економічних наук,
професор
Курило Ірина Олексіївна,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України,
завідувач відділу досліджень демографічних процесів
та демографічної політики.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук,
професор
Антонюк Валентина Полікарпівна,
Інститут економіки промисловості НАН України,
головний науковий співробітник
відділу економічних проблем соціальної політики;

доктор економічних наук,
професор
Безтелесна Людмила Іванівна,
Національний університет водного господарства та
природокористування (м. Рівне),
завідувач кафедри трудових ресурсів і
підприємництва.

Захист відбудеться „27” червня 2019 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.
З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

Автореферат розісланий „25” травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,

кандидат економічних наук

С.В. Полякова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Діти – майбутнє кожного суспільства. Від успішності соціалізації дітей та розвитку їх людського капіталу залежить подальша доля країни, саме тому держава і суспільство мають бути зацікавлені в ефективному вихованні кожної дитини. Однак за умов соціально-економічної та військово-політичної нестабільності, посилення міграційних процесів, загального низького рівня життя населення загострюється й проблема соціального сирітства.

Україна сьогодні належить до найбільш демографічно неблагополучних країн світу, в тому числі й щодо поширення соціального сирітства. Це обумовлює особливу актуальність визначення чинників соціального сирітства, його особливостей, аналізу демографічних орієнтацій соціальних сиріт та можливостей їх подальшої адаптації в суспільстві. Оскільки найбільш сприятливим для виховання дітей є сімейне оточення, то важливо дослідити також моделі взяття соціальних сиріт на виховання у сім'ю.

Грунтовний аналіз проблем сирітства міститься в наукових роботах учених, які всебічно розглядають становище дітей в українському суспільстві. Це дослідження сімейної проблематики, народжуваності, материнства й дитинства, представлені працями Аксьонової С.Ю. (тематика народжуваності, материнства, сімейної політики), Голубевої І.Є. (рівень забезпеченості вихованців інтернатних установ і дитячих будинків сімейного типу (далі – ДБСТ)), Долі І.М. (прийомні сім'ї (далі – ПС) і ДБСТ як перспективні інститути виховання дітей-сиріт), Курило І.О. (сучасні зміни у батьківстві в соціально-демографічному вимірі), Пеші І.В. (соціальне становлення дітей у ДБСТ), Слюсар Л.І. (сучасні трансформації батьківства, проблеми соціальних сиріт), Яременка О.О. (формування ПС для дітей з функціональними обмеженнями), Моїсеєнко Р.О., Терещенко А.В. (реформування системи будинків дитини Міністерства охорони здоров'я України) та багатьох інших.

У наукових дослідженнях приділяється певна увага соціально-психологічним, медичним проблемам дітей, позбавлених батьківського піклування, розглядаються історичні форми вирішення даної проблеми, доводиться, що соціальне сирітство є соціокультурним феноменом, аналізуються результати опитувань дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджується рівень життя даної групи населення.

Проте розрізнені дослідження не дають змогу комплексно розглянути проблему з урахуванням різних її соціально-демографічних аспектів. Дотепер серед науковців не досягнуто єдності щодо розуміння феномену соціального сирітства, його демографічних чинників і наслідків, а також перспектив та шляхів подолання даної проблеми. Недостатньо вивченою в Україні залишається проблематика демографічної поведінки соціальних сиріт, перспектив зростання кількості ПС та ДБСТ, покращення соціальної адаптації сиріт.

Таким чином, актуальність розробки теоретико-методологічних проблем дослідження соціального сирітства, аналізу його специфіки у нашій країні, осмислення наслідків та перспектив подолання соціального сирітства, а також формування комплексного підходу щодо полегшення адаптації соціальних сиріт у суспільстві з урахуванням їх демографічних орієнтацій обумовили вибір теми

дисертаційної роботи, її цільову спрямованість та структуру викладення результатів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика дисертаційного дослідження тісно пов'язана з науково-дослідними роботами Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, у виконанні яких автор брала участь:

1. „Демографічні аспекти батьківства в Україні” (номер державної реєстрації 0113U007495, 2014-2016 рр.). Особистий внесок автора полягає в дослідженні впливу кризових явищ на формування дисфункцій сімей та поширення соціального сирітства в Україні.

2. „Трансформація структури народжуваності в Україні” номер державної реєстрації 0116U007685, 2017-2019 рр.). Особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні напрямів вдосконалення і розвитку сімейної політики щодо монобатьківських та багатодітних сімейних осередків в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теоретико-методичних засад дослідження соціального сирітства, оцінка його стану та розробка рекомендацій по вдосконаленню політики протидії соціальному сирітству в Україні.

Відповідно до цієї мети у роботі поставлено і вирішено такі дослідницькі завдання:

- аналіз та систематизація наявних досліджень з проблематики соціального сирітства, дослідження соціального сирітства в контексті дисфункцій сім'ї;
- визначення основних форм і тенденцій розвитку осередків утримання та виховання соціальних сиріт;
- аналіз тенденцій та демографічних чинників соціального сирітства в Україні (зокрема, побудова моделі взаємозв'язків рівня сирітства та його основних факторів), а також становища сиріт в осередках їх утримання й виховання;
- дослідження демографічних орієнтацій соціальних сиріт;
- аналіз стану здоров'я сиріт та їх самозбережувальної поведінки;
- розробка ефективних напрямів політики протидії соціальному сирітству і його наслідкам та відповідних практичних рекомендацій;
- оцінка можливостей поширення сімейних форм виховання дітей-сиріт;
- розробка заходів, які будуть сприяти соціальній адаптації сиріт у майбутньому дорослому житті.

Об'єктом дослідження є соціальне сирітство в Україні.

Предметом дослідження є соціально-демографічні чинники й наслідки соціального сирітства та науково-практичні засади політики протидії соціальному сирітству й полегшення адаптації дітей-сиріт у суспільстві.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених у роботі завдань було використано комплекс методів теоретичного дослідження й методів аналізу емпіричних даних. Для розкриття історичних витоків формування, а також сутності соціального сирітства застосовано положення теорії демографічних переходів та *історико-логічний метод*; *системний підхід* використано при формуванні авторського погляду на мотиваційну модель взяття на виховання у сім'ю нерідну дитину та для обґрунтування основних засад політики протидії соціальному сирітству; *метод порівняння* – для розкриття становища дітей та специфіки

поширення соціального сирітства у Житомирській області, співставлення результатів дослідження, проведеного автором, з даними опитувань молоді в Україні. Серед демостатистичних методів обробки й аналізу емпіричних даних у дисертації використано: *анкетування* – для збору інформації серед працівників інтернатних закладів та їх вихованців щодо перспектив вирішення проблеми соціального сирітства, а також особливостей демографічних та соціальних орієнтацій вихованців; *методи абсолютних, відносних і середніх величин та групування* – для оцінки масштабів соціального сирітства та при дослідженні його регіональних особливостей; *методи аналізу динаміки й структурних зрушень* – для визначення змін рівня сирітства та складу контингентів дітей-сиріт; *кореляційно-регресійний аналіз та моделювання* – для оцінки впливу основних факторів на рівень соціального сирітства; *графічний метод* – для наочного відображення демографічних та соціально-економічних показників, що характеризують соціальне сирітство, та для представлення результатів проведеного опитування.

Досліджувана тематика має комплексний характер, що обумовило використання у роботі наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячених проблемам батьківства й дитинства, демографічної поведінки, сімейного виховання, соціального сирітства та ін.

Інформаційною базою дослідження слугували матеріали Державної служби статистики України, публікації Житомирської обласної служби у справах дітей, результати проведеного автором анкетування працівників та вихованців інтернатних закладів Житомирської області. Під час роботи над дисертацією використовувались також законодавчі акти України з питань охорони дитинства й батьківства, освіти, охорони здоров'я та ін.

Наукова новизна отриманих результатів. Найбільш суттєвими теоретичними та практичними результатами дисертаційного дослідження, що визначають його наукову новизну, є такі:

вперше:

- обґрунтовано мотиваційну модель прийняття в сім'ю на виховання нерідної дитини з виокремленням основних стимулів і акцентуванням уваги на необхідності розширення важелів державного стимулювання створення патронатних сімей, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (як-от: проведення рекламної кампанії для популяризації сімейного виховання соціальних сиріт, удосконалення професійної підготовки кандидатів щодо створення осередків виховання соціальних сиріт, державна підтримка діяльності громадських організацій у даній сфері, законодавче закріплення та регулювання діяльності фостерних агенцій), що сприятиме поширенню сімейних осередків виховання соціальних сиріт;

удосконалено:

- поняття „соціальна сирота” з урахуванням факту вилучення дитини з сімейного оточення з подальшим розміщенням на виховання в інтернатному закладі або в сімейних осередках утримання та виховання;

- науково-методичні засади дослідження демографічних установок дітей в інтернатних закладах шляхом виокремлення таких найвагоміших чинників впливу на них: державної політики, соціальних очікувань, настанов, умов перебування дитини в сімейному оточенні та в інтернатному закладі, а також очікуваної

постінтернатної соціалізації, що є важливим для реалізації ефективної соціально-демографічної політики;

- класифікацію видів соціального сирітства залежно від „успадкування” сирітства, юридичного статусу, віку дітей, стану їх здоров’я, місця перебування, що розширює спектр можливостей впливу держави для здійснення превентивних та регуляторних заходів;

набули подальшого розвитку:

- визначення змісту неналежного виконання функцій дисфункціональною сім’єю (орієнтація на отримання фінансової вигоди від народження дитини, неналежний догляд за дітьми та погіршення стану їх здоров’я, соціальна дезадаптація дітей, ризик поширення девіантної поведінки серед підлітків, незадоволення матеріальних потреб дітей тощо), що є необхідним для розробки механізму соціальної роботи з сім’ями задля профілактики соціального сирітства;

- науково-методичні підходи до визначення взаємозв’язків між асоціальними явищами (зокрема, поширеністю туберкульозу й наркоманії) та рівнем сирітства, що створює важливе підґрунтя для розробки політики подолання та профілактики соціально небезпечних хвороб;

- система заходів профілактики та протидії соціальному сирітству в Україні з урахуванням міжнародного досвіду та з акцентом на стимулюванні створення патронатних і професійних прийомних сімей в контексті професійної самореалізації прийомних батьків;

- напрями забезпечення ефективної адаптації соціальних сиріт у суспільстві з виокремленням таких основних складових: підвищення рівня психологічної готовності до самостійного життя; формування уявлень про власну сім’ю й виховання дітей; сприяння професійному самовизначенню сиріт; покращення їх житлових умов; формування орієнтацій на здоровий спосіб життя.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони утворюють концептуальне й методичне підґрунтя для розвитку соціально-демографічної політики в Україні щодо недопущення та подолання соціального сирітства. Сформульовані в роботі висновки і пропозиції можуть бути використані для вдосконалення політики поширення сімейних форм виховання соціальних сиріт та у розробці заходів, спрямованих на полегшення соціальної адаптації випускників інтернатних закладів.

Заходи щодо подолання негативних наслідків соціального сирітства та популяризації сімейних форм виховання, що розроблені дисертанткою в процесі написання дисертаційної роботи, розглянуто та впроваджено у практику діяльності департаменту праці, соціальної та сімейної політики Житомирської облдержадміністрації (довідка № 9 від 30 січня 2019 року). Проведений аналіз зарубіжного досвіду професійних прийомних сімей, патронатного виховання сиріт було використано для підготовки аналітичних матеріалів зазначеного Департаменту.

Пропозиції дисертантки, викладені у роботі, впроваджуються у практичній діяльності Служби у справах дітей Житомирської обласної державної адміністрації (довідка № 7 від 21 лютого 2019 року). Так, на основі цих пропозицій відбувається співпраця з громадськими та благодійними організаціями для успішної адаптації соціальних сиріт у суспільстві. Запропоновані заходи соціальної рекламної кампанії,

які були реалізовані зазначеною Службою, сприяли підвищенню обізнаності населення про патронатне виховання соціальних сиріт.

Положення дисертації щодо складових успішної соціальної адаптації молоді, її професійного самовизначення впроваджувалися у навчальний процес Житомирського державного технологічного університету (довідка № 15/3 від 5 березня 2019 року). Особлива увага зверталася на важливість комунікативної взаємодії молоді, зокрема соціальних сиріт, для професійної орієнтації. Було проаналізовано можливість застосування зарубіжного досвіду професійної орієнтації соціально вразливих верств (у тому числі сиріт) для полегшення їх соціальної адаптації в суспільстві, що також використано у навчальному процесі вищезгаданого закладу вищої освіти.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою роботою, в якій висвітлено авторське бачення соціального сирітства, його основних причин та напрямів протидії й недопущення даного асоціального явища, а також особливостей демографічних орієнтацій соціальних сиріт в контексті можливостей їх адаптації у суспільстві. У дисертації використано лише ті ідеї, положення та результати, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і рекомендації дисертації доповідались та обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: Всеукраїнська інтернет-конференція молодих вчених і студентів „Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки” (17-19 квітня 2014 року, м. Миколаїв), III Всеукраїнська науково-практична конференція „Актуальні проблеми управління персоналом та економіки праці” (24 квітня 2014 року, м. Житомир), Всеукраїнська науково-практична міжвузівська конференція, присвячена Дню науки (23 квітня 2015 року, м. Житомир), IV Всеукраїнська науково-практична конференція „Актуальні проблеми управління персоналом та економіки праці” (22 травня 2015 року, м. Житомир), Міжнародна науково-практична інтернет-конференція „Економічні перспективи підприємництва в Україні” (26-27 жовтня 2017 року, м. Ірпінь).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових праць загальним обсягом 4,8 друк. арк., серед яких 1 колективна монографія, 5 статей у наукових фахових виданнях (з них одноосібних – 4; таких, що опубліковані у виданнях, які індексуються у міжнародних наукометричних базах – 2), 5 – у матеріалах конференцій.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг основного тексту дисертаційної роботи становить 180 сторінок, включаючи 6 таблиць, 36 рисунків, список використаних джерел із 224 найменувань на 22 сторінках та 5 додатків на 8 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі „Теоретико-методологічні засади дослідження соціального сирітства” на основі проведеного аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел узагальнено теоретико-методологічні засади дослідження соціального сирітства; розглянуто еволюцію форм та зміну тенденцій щодо утримання й

виховання соціальних сиріт.

Результати досліджень вітчизняних науковців з питань соціального сирітства засвідчили, що дотепер не існує єдиного підходу до його визначення. Автором з'ясовано, що наразі постає необхідність вирішення проблем, які зумовлені несталістю шлюбно-сімейних відносин, та потреба створення оптимальних умов для повноцінного виховання дітей. Так, в умовах зниження рівня життя населення, поширення безробіття, маргіналізації суспільства, занепаду духовних цінностей, появи дисфункціональних сімей проблема соціального сирітства загострюється. На думку автора, особливо важливо розглядати соціальне сирітство в контексті неналежного виконання функцій дисфункціональною сім'єю, адже в таких сім'ях для дітей існують певні загрози, як-от: поширення орієнтацій лише на отримання фінансової вигоди від народження дитини; неналежного догляду за дітьми; погіршення їх стану здоров'я, загального психоемоційного стану тощо; порушення соціальної інтеграції сім'ї тощо.

Автором наведено структурну схему виявлення дітей, які не отримують належний догляд та можливі варіанти їх подальшого розміщення (залежно від існування загроз життю та здоров'ю дітей). У роботі конкретизується поняття „соціальне сирітство” – наявність в суспільстві дітей, про яких не піклуються батьки та котрі вилучені з сімейного оточення з подальшим розміщенням на виховання в інтернатному закладі або в сімейних осередках утримання та виховання.

У дисертаційному дослідженні узагальнено та доповнено класифікацію соціального сирітства (рис. 1). Особливу увагу зосереджено на сім'ях, які перебувають в групі ризику щодо поширення соціального сирітства.

Аналіз різних поглядів на чинники впливу на соціальне сирітство дав змогу виокремити їх основні групи: загальнодержавні (соціальна та економічна нестабільність, криміногенна ситуація в країні, поширеність асоціальних явищ), інституційні (порушення в діяльності та інші вади функціонування інститутів, пов'язаних з навчанням, вихованням та соціалізацією дітей, знецінення моральних норм і принципів) та внутрішньосімейні (бідність сімей, асоціальний спосіб життя та девіантна поведінка, низький рівень правосвідомості батьків, неспроможність нести відповідальність за дитину, наявність хвороб у батьків та/або дітей, що унеможливають виконання батьківських обов'язків).

Дослідження поглядів на оптимальну форму виховання соціальних сиріт (у сімейному оточенні та під державною опікою) засвідчує, що вона значною мірою залежить від соціально-політичного режиму держави на різних історичних етапах розвитку. Визначено, що саме сімейне оточення наразі є найсприятливішою формою утримання та виховання дітей. Проаналізовано демографічні осередки виховання соціальних сиріт та детально розглянуто нормативно-правове забезпечення виховання соціальних сиріт у різних осередках в контексті реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, та встановлено, що впроваджувана реформа в цій сфері має ряд дискусійних аспектів.

Автором наголошено на доцільності поступової та виваженої реформи інституційного догляду дітей, щоб її реалізація відбувалася з поліпшенням догляду за дітьми та їх виховання, а не лише формально.

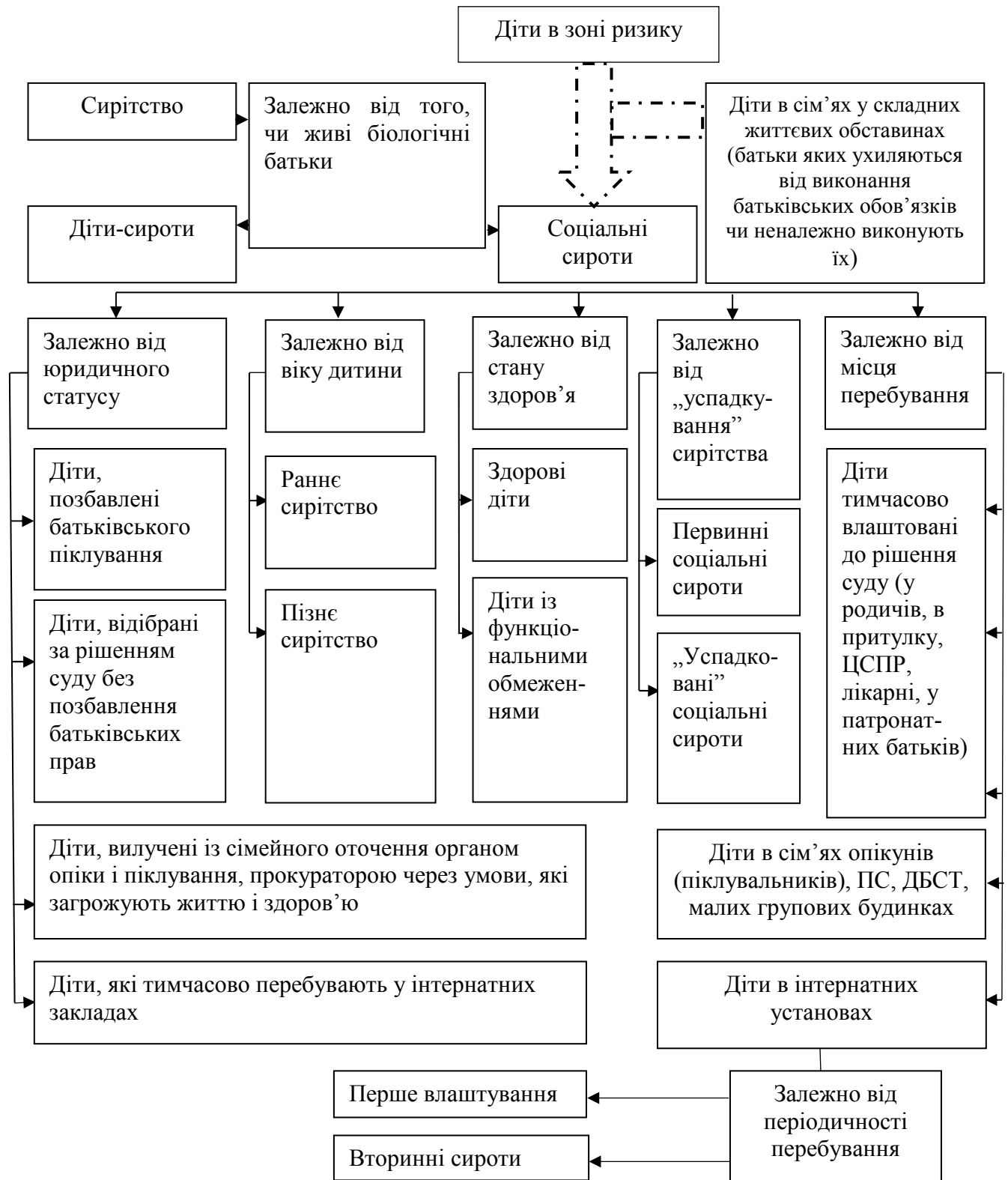

Рис. 1. Класифікація видів соціального сирітства*

Джерело: упорядковано автором.

У другому розділі „Стан соціального сирітства в Україні та особливості демографічних орієнтацій дітей у інтернатних закладах” проведено комплексний аналіз тенденцій соціального сирітства в Україні та побудовано модель взаємозв'язку рівня сирітства та його основних факторів; досліджено демографічні

орієнтації соціальних сиріт, які перебувають в інтернатних закладах Житомирської області; проаналізовано стан здоров'я сиріт та їх самозбережувальну поведінку.

Автором було здійснено аналіз взаємозв'язків рівня сирітства та індикаторів, що репрезентують його фактори (соціально-економічні характеристики, ступінь релігійності, захворюваність населення на соціально-небезпечні хвороби, захворюваність дітей) на регіональних матеріалах за даними 2009-2016 рр. З врахуванням результатів попередньої оцінки зв'язку між досліджуваними змінними із використанням графічного методу (кореляційне поле) та парних коефіцієнтів кореляції, для побудови моделі множинної регресії з включенням двох факторів автором було використано лінійну апроксимацію зв'язку (за МНК). Отримане рівняння множинної регресії (1) за даними по областях України за 2016 р. виглядає таким чином:

$$Y=200+6,4*X_1+46,1*X_2, \quad (1)$$

де Y – рівень соціального сирітства в Україні (чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на 100 тис. дітей); X_1 – чисельність хворих на туберкульоз, які перебували на обліку у медичних закладах, на 100 тис. населення; X_2 – первинна захворюваність населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних та інших (крім алкоголю) психоактивних речовин (наркоманії та токсикоманії), на 100 тис. населення.

Встановлено, що в Україні протягом останніх років міжрегіональні відмінності рівня соціального сирітства на 73,5% були пов'язані з варіацією зазначених факторів.

Для аналізу системи догляду та виховання соціальних сиріт автором обрано Житомирську область, яка посідала 6-те місце в країні за рівнем сирітства (станом на початок 2018 року). Дослідження показало, що система інтернатних закладів освіти для соціальних сиріт в області є досить розгалуженою, заклади підпорядковуються різним міністерствам, що унеможливорює оптимальне інтегрування зусиль для протидії сирітству та його попередження. При цьому часто працівники таких установ блокують процес реформування інтернатів, адже він може призвести до скорочення персоналу. Аналіз функціонування даних установ виявив значну частку дітей, які перебувають у закладах, проте не мають статусу „дитина-сирота” або „дитина, позбавлена батьківського піклування”, адже основною причиною влаштування дитини до таких закладів є погіршення матеріального стану батьків (часто такі сім'ї є багатодітними). Виявлено, що „неконкурентоспроможними” щодо усиновлення є діти старших вікових груп. У Житомирській області в 2017 році на обліку для подальшого усиновлення перебувало 835 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (лише 29,43% від загальної чисельності), з них лише 3 дітей віком до 1 року та 601 дитина віком 11-17 років. 27 сімей потенційних кандидатів в усиновлювачі хотіли б всиновити дитину віком до 3-х років та лише 15 – віком до 5 років.

Наголошено на важливості дослідження орієнтацій працівників інтернатних установ на взяття на виховання в сім'ю нерідну дитину. Автором було проведено опитування персоналу інтернатних закладів Житомирської області для вивчення їх орієнтацій на взяття нерідної дитини в сім'ю на виховання, адже у випадку закриття або реорганізації інтернатних закладів варто максимально сприяти збереженню

потенціалу персоналу інтернатів та ефективно стимулювати створення професійних ПС або ДБСТ. Так, було опитано приблизно кожного десятого працівника інтернатних закладів, які підпорядковуються Міністерству освіти і науки України, у Житомирській області. Приблизно кожен 5-тий (18,9% опитаних) замислювався над тим, щоб усиновити дитину, а майже кожен одинадцятий (8,5%) хотів би за сприятливих умов створити ДБСТ чи ПС. Було підтверджено гіпотезу про те, що працівники інтернатних установ є цільовою групою для сприяння поширенню сімейних форм виховання дітей-соціальних сиріт. Обґрунтовано важливість вивчення демографічних установок дітей в інтернатних закладах для подальшого визначення комплексу заходів соціально-демографічної політики. Основними факторами впливу на формування демографічних установок соціальних сиріт вважаємо такі: державна політика, соціальні очікування, умови проживання та особливості біологічної сім'ї, демографічні настанови, очікувана постінтернатна соціалізація, умови та тривалість перебування дитини в інтернатному закладі.

Автором проведено анкетування дітей, які перебувають у інтернатних закладах Житомирської області, для визначення можливостей і проблем щодо їх соціальної адаптації, демографічних орієнтацій та ставлення до власного здоров'я з метою подальшої розробки відповідних ефективних заходів. Було опитано 222 вихованців інтернатних закладів Житомирської області, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України (107 хлопців та 115 дівчат з Бердичівської, Новоград-Волинської, Ушомирської загальноосвітніх шкіл-інтернатів; Радомишльської загальноосвітньої санаторної школи-інтернату; спеціалізованих шкіл-інтернатів – Житомирської №2, Потіївської; Березівського навчально-реабілітаційного центру). Таким чином, було опитано кожного десятого вихованця інтернатних закладів Житомирської області, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, та, зокрема, кожного п'ятого вихованця з числа дітей віком 12-17 років.

Результати опитування дітей в інтернатних закладах Житомирської області засвідчили, що значна їх частка відчуває страх перед випуском з навчального закладу та непідготовленість до самостійного життя поза інтернатом, а кожна п'ята дитина (20,2%) не задумувалась над обранням професії. Діти найчастіше вказували такі професії, які передбачають їх навчання у професійно-технічних навчальних закладах. Демографічні орієнтації дітей у інтернатних установах характеризуються високою часткою бажаючих вступити в шлюб у ранньому віці як серед дівчат, так і серед хлопців. Дослідження показало, що відсутність стабільності, щасливої сім'ї та страх перед майбутнім діти хочуть подолати саме в майбутньому шлюбі, особливо дівчата: практично кожна десята з них (11,4%) вказала першочерговим мотивом заміжжя відчуття захищеності у шлюбі. До незареєстрованого шлюбу більш лояльно ставляться хлопці, ніж дівчата, що ще раз доводить зміну традиційних сімейних орієнтацій молоді протягом останніх років та, ймовірно, нижчий рівень відповідальності хлопців у сфері шлюбно-сімейних відносин порівняно з дівчатами.

Автором встановлено взаємозв'язок чисельності дітей у біологічній сім'ї вихованців та бажаної чисельності дітей у їх майбутній сім'ї. Значна частка респондентів є вихідцями з багатодітних родин, причому прослідковується тенденція орієнтації на меншу чисельність власних дітей у майбутньому порівняно з батьківською сім'єю саме у тих респондентів, які мали 2 і більше братів (сестер)

(рис. 2). Це пов'язано, передусім з тим, що у дітей склалося переконання, що за великої чисельності дітей, яка була в їхніх батьківських сім'ях, неможливо створити нормальні умови та забезпечити гідний рівень життя дітей. Причому, чим більше у таких респондентів братів і сестер, тим менше число дітей у сім'ях вони вважають ідеальним. Обрахунки автора засвідчили, що діти очікують мати менше дітей, ніж хотіли б, розуміючи, що матеріально, за станом здоров'я або з інших причин, не зможуть повністю реалізувати свою потребу в дітях.

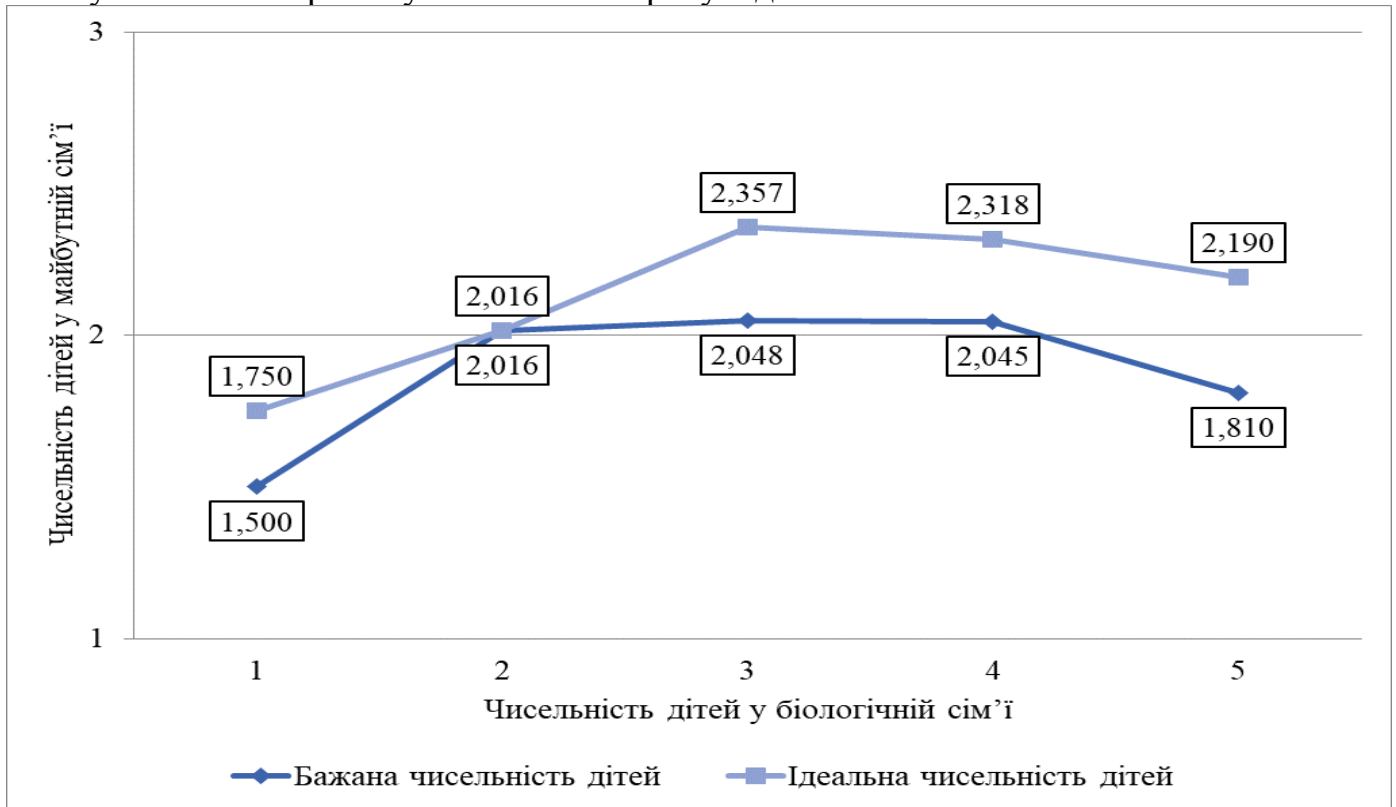

Рис. 2. Ідеальна та бажана чисельність дітей у вихідців з інтернатних закладів залежно від чисельності дітей в їх біологічних (батьківських) родинах, осіб
Джерело: за даними соціально-демографічного обстеження, проведеного автором.

Результати медичного обстеження дітей-сиріт свідчать про значну частку дітей III та IV груп здоров'я (24,8% від загальної чисельності дітей-сиріт). Негативний вплив на здоров'я чинить досвід жорстокого поводження з дітьми. Так, опитані вихованці інтернатних закладів відзначали наявність насильства зі сторони батьків (35,1%), однолітків (15,2%) та найменше (лише 6 дітей) – насилля з боку вихователів. Дослідження показало, що молодь не дотримується здорового способу життя, особливо хлопці. Так, наприклад, лише кожен другий (53,3%) робить зарядку. З віком спостерігається зростання поширеності споживання алкоголю: якщо в 12 років не вживали алкоголь 89% дітей, то у віці 16 років і старше – лише кожен другий (51,0%). Зростає й поширеність тютюнопаління, але вона не так залежить від віку, як вживання алкоголю. У віці 12-13 років 70% опитаних жодного разу не палили, а у старших вікових групах (14 і старше) кожен другий респондент (50%) має досвід тютюнопаління.

У третьому розділі „Напрями профілактики соціального сирітства та подолання його наслідків в Україні” визначено основні напрями політики

протидії соціальному сирітству і його наслідкам, розроблені відповідні практичні рекомендації; досліджено можливості поширення сімейних форм виховання сиріт; розроблено заходи, які будуть сприяти соціальній адаптації сиріт у майбутньому дорослому житті.

Проведені аналітичні дослідження засвідчили необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми соціального сирітства. З цією метою запропоновано низку напрямів щодо недопущення та подолання соціального сирітства, зокрема: превентивна робота з майбутніми та молодими батьками, попередження небажаної вагітності, підвищення престижу сім'ї у суспільстві; державне сприяння розвитку мережі приватних закладів для догляду за дітьми дошкільного віку; регулювання гнучкості режимів праці та робочих місць; популяризація дистанційної зайнятості та створення умов для її поширення; сприяння ранньому виявленню насильства у сім'ях, психологічна допомога постраждалим; популяризація здорового способу життя, фінансування спортивних заходів та сімейного дозвілля; сприяння соціальній адаптації дітей-сиріт на етапі дорослішання; раннє виявлення ознак соціального неблагополуччя серед дітей трудових мігрантів і соціальна робота з ними у навчальних закладах; реабілітаційні програми для безпритульних батьків; сприяння інтеграції переселенців у місцеві громади: підтримка малого і середнього бізнесу, залучення до громадських робіт, психологічна підтримка постраждалих осіб; максимальна координація й інтеграція діяльності служб у справах дітей та інтернатних закладів; проведення семінарів, інформаційно-розважальних заходів для сімей, здійснення інформаційної підготовки до сімейного життя, фінансова та психологічна підтримка сімей у складних життєвих обставинах; поширення практики розроблення регламенту взаємодії біологічних родичів дитини, яка перебуває в інтернатному закладі, з працівниками інтернатів, благодійниками; вдосконалення системи психодіагностики сиріт; удосконалення підготовки фахівців соціальної сфери, які здійснюють усиновлення; популяризація в суспільстві патронатного виховання соціальних сиріт.

Автором наведено основні досягнення першого (підготовчого) етапу реформи інтернатних закладів для дітей: розробка низки законодавчих актів для подолання проблеми соціального сирітства; запровадження міжсекторальної взаємодії для деінституалізації (створення міжвідомчих робочих груп); оцінка закладів та подальша розробка регіональних планів реформування інтернатних установ; запровадження патронатного виховання дітей та створення малих групових будинків для сиріт; зменшення чисельності дітей, які перебувають в інтернатних закладах цілодобово; сертифікація тренерів-консультантів з питань деінституалізації, які проводять інформаційно-просвітницькі заходи.

В ході виконання дослідження автором виокремлено основні фактори-передумови формування потреби у взятті на виховання нерідної дитини: державна політика, соціальні очікування та умови соціалізації, умови життєдіяльності й рівень добробуту та їх суб'єктивна оцінка; демографічно-особистісні характеристики індивіда (вік, стан здоров'я, шлюбний стан, рівень освіти, релігійність), ціннісні орієнтації та демографічні установки). Розроблено мотиваційну модель для стимулювання створення сімейних осередків утримання та виховання соціальних сиріт (рис. 3).

Рис. 3. Мотиваційна модель взяття соціальних сиріт на виховання

Автором визначено, що розмежування рішень про піклування про соціальну сироту: усиновлення та оформлення у сімейну форму опіки (опіка або піклування, ПС або ДБСТ, патронат) пояснюється сприйняттям або несприйняттям стимулів у вигляді регулярної грошової допомоги, покращення житлових умов, психологічної підтримки, адже в випадку сприйняття стимулу, подальшого формування мотиву приймається рішення про усиновлення, з дитини знімається статус „дитина-сирота” („дитина, яка позбавлена батьківського піклування”), батьки не отримують допомоги чи пільг. Тому автором пропонується розглядати рішення про прийняття дитини на усиновлення з точки зору реалізації репродуктивних установок батьків.

Для поширення сімейних форм виховання соціальних сиріт найперспективнішим є застосування зарубіжного досвіду виховання сиріт у патронатних, прийомних сім'ях з урахуванням специфіки українських реалій.

Доведено важливість створення тимчасових та кризових ПС для хворих соціальних сиріт на фоні поширення інклюзивного навчання, створення сімейних осередків виховання соціальних сиріт у сільській місцевості, активізації співпраці благодійних, громадських організацій для поширення сімейних форм виховання. Важливу роль відіграють також інформаційні заходи, спрямовані на популяризацію сімейних форм виховання соціальних сиріт.

Водночас автором доведено, що до повної ліквідації інтернатної системи Україна ще не готова через низький рівень фінансування соціальної сфери та негативне ставлення до інтеграції хворих дітей (дітей з особливими потребами) у суспільство.

В ході опитування вихованців інтернатних закладів визначено, що адаптація соціальних сиріт після досягнення ними повноліття потребує значної уваги суспільства. Тому в дисертаційному дослідженні було запропоновано проводити роботу стосовно покращення адаптації соціальних сиріт після їх виходу з інтернатних установ або сімейних осередків виховання за такими напрямками: підвищення рівня психологічної готовності до самостійного життя; формування уявлень про власну сім'ю, виховання дітей; сприяння професійному самовизначенню сиріт; покращення житлових умов дітей; орієнтація на ведення здорового способу життя. Зазначено, що професійну орієнтацію соціальних сиріт необхідно починати проводити в молодшому шкільному віці, при цьому доцільно для кожної дитини складати індивідуальний план професійного розвитку. На державному рівні варто сприяти розвитку молодіжного підприємництва, покращити регулювання діяльності соціальних підприємств. Доведено важливість залучення до соціального підприємництва колишніх випускників інтернатних закладів. Важливу роль покликаний відіграти супровід соціальними службами сиріт після досягнення ними повноліття.

Запропоновано покращити житлові умови соціальних сиріт шляхом реалізації програм молодіжного житлового будівництва, поліпшення функціонування ринку орендного економ-житла, відкриття нових соціальних гуртожитків. Сформульовано рекомендації щодо покращення стану здоров'я соціальних сиріт, особливу увагу наголошено на важливості удосконалення наявної системи психодіагностики дітей та розвитку інклюзивної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення проблем соціального сирітства, удосконалено його класифікацію, досліджено демографічні орієнтації соціальних сиріт та розроблено рекомендації по вдосконаленню політики протидії соціальному сирітству в Україні та полегшенню адаптації соціальних сиріт у суспільстві. Основні висновки, отримані в результаті проведеного дослідження, такі:

1. Проведений аналіз історико-демографічних аспектів проблеми соціального сирітства засвідчив, що дане явище нерозривно пов'язане з особливостями сімейних відносин, які склалися в той чи інший історичний період. Розгляд поняття „соціальне сирітство” підтвердив, що дотепер відсутнє єдине його визначення. Запропоновано уточнити трактування статусу „соціальна сирота” з урахуванням факту вилучення дитини із сімейного оточення з подальшим розміщенням на виховання в інтернатному закладі або у сімейних осередках утримання та виховання. Розширено перелік ознак для класифікації соціального сирітства за окремими видами: залежно від юридичного статусу, від віку дитини, від стану її здоров'я, від „успадкування” сирітства, залежно від місця перебування дитини. В роботі запропоновано розглядати соціальне сирітство в контексті неналежного виконання функцій дисфункціональною сім'єю. Визначено основні чинники впливу на соціальне сирітство: загальнодержавні, інституційні та внутрішньосімейні.

2. Дослідження історичної еволюції осередків утримання та виховання соціальних сиріт доводить, що на пріоритетність їх вибору значний вплив справляють особливості соціально-політичного режиму держави та економічна ситуація в країні. Наразі інтернатна система утримання й виховання соціальних сиріт в Україні потребує радикальних змін, для здійснення яких прийнята Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, що має на меті створити якісні умови для сімейного виховання дітей. Проте деякі положення цього документа слід оцінити як дискусійні, а їх практична реалізація наразі є проблематичною або може мати неоднозначні наслідки.

3. Проведений кореляційно-регресійний аналіз взаємозв'язку рівня соціального сирітства та його основних факторів дав змогу виявити щільний прямий зв'язок між захворюваністю населення на соціально небезпечні хвороби та поширеністю соціального сирітства. Дослідження стану функціонування осередків утримання та виховання соціальних сиріт у Житомирській області засвідчило наявність низки суттєвих недоліків. Хоча протягом останніх років зросла чисельність дітей, охоплених сімейними формами виховання, однак значна частка дітей з функціональними обмеженнями перебуває саме в інтернатних закладах. Результати опитування працівників інтернатних установ Житомирської області засвідчують їх орієнтацію на підтримку соціальних сиріт, однак активну позицію щодо інтеграції таких дітей у суспільство займають лише 17,9% респондентів. За умов реформування та скорочення кількості інтернатних установ постає проблема вивільнення їх штату, а тому в умовах закриття або реорганізації інтернатних закладів варто максимально сприяти збереженню потенціалу персоналу інтернатів та ефективно стимулювати створення ними професійних ПС або ДБСТ.

4. У роботі обґрунтовано доцільність дослідження демографічних установок

дітей, які перебувають в інтернатних закладах. Встановлено, що на формування цих установок впливають: державна політика та соціальні очікування, очікувана постінтернатна соціалізація, умови проживання дитини до потрапляння в заклад, умови та тривалість перебування в інтернаті. За результатами соціологічного опитування вихованців інтернатних закладів Житомирської області проаналізовано їх соціально-демографічні характеристики. Визначено, що діти почувають себе невідповідними до життя після випуску з інтернату, мають низький рівень професійної самовизначеності, для них характерна орієнтація на ранній вступ у шлюб (особливо у дівчат). В своїх біологічних сім'ях до оформлення у інтернатний заклад вони не отримували належного виховання, були обділені батьківською увагою. Результати анкетування засвідчили, що вихованці інтернатних закладів усвідомлюють, що матеріально, за станом здоров'я, з інших суттєвих причин не зможуть повністю реалізувати свою потребу в дітях.

5. Дослідження стану здоров'я соціальних сиріт засвідчило, що серед них високою є частка хворих дітей; в інтернатних закладах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, значною залишається частка дітей-інвалідів; важливою проблемою є перебування на вихованні дітей з функціональними порушеннями в інтернатних закладах Міністерства соціальної політики України через проблеми зі здоров'ям та наявні обмеження в отриманні освіти. Результати проведеного автором соціологічного опитування вихованців інтернатних закладів Житомирської області засвідчили наявний у них досвід жорстокого поводження не лише з боку батьків та однолітків, але й вихователів. Результати опитування також показали, що молодь не дотримується здорового способу життя, особливо хлопчики: лише половина з них (53,3%) робить зарядку; має місце зростання з віком поширеності споживання алкоголю та тютюнопаління.

6. Автором доведено, що вирішення проблеми соціального сирітства має відбуватися насамперед шляхом розробки та реалізації політики профілактики даного асоціального явища. Вона передбачає активну роботу з вразливими верствами населення, профілактику небажаної вагітності, боротьбу з соціально небезпечними хворобами, популяризацію здорового способу життя, загальне підвищення престижу сім'ї в суспільстві. Акцентовано увагу на інформаційно-пропагандистських превентивних заходах на загальнодержавному та місцевих рівнях (соціальна реклама, інформація в пресі, на телебаченні та в мережі Інтернет тощо), а також на координації й інтеграції зусиль відповідних громадських та благодійних організацій. Також автором наведено основні досягнення першого (підготовчого) етапу реформи інтернатних закладів для дітей.

7. Запропоновані напрями поширення сімейних форм виховання соціальних сиріт інтегрують залучення в національну практику зарубіжного досвіду вирішення проблеми соціального сирітства у вигляді законодавчого закріплення функціонування професійних, тимчасових прийомних сімей; залучення працівників державних установ, які опікуються дітьми-сиротами, до створення ПС та ДБСТ; проведення компанії щодо висвітлення інформації про реалії функціонування ПС та ДБСТ. Особливого значення набуває популяризація патронатної форми виховання дітей, підготовка дітей та потенційних батьків до усиновлення. Аналіз мотиваційної моделі прийняття рішення про усиновлення свідчить, що воно найчастіше

приймається зважено та обґрунтовано, мова йде у такому випадку про відповідальне батьківство, однак існують випадки, за яких потенційні батьки можуть потребувати психологічної підтримки. На рішення про створення ПС або ДБСТ впливають матеріальні стимули, тому важливо постійно регулювати величину матеріальних винагород та здійснювати контроль з боку держави за функціонуванням таких сімейних осередків виховання соціальних сиріт. Доцільно удосконалити їх соціальний супровід, затвердити перелік соціальних послуг та, за умов поширення децентралізації, максимально сприяти соціальній інтеграції сімейних осередків виховання соціальних сиріт у життєдіяльність громад.

8. Автором визначено, що для полегшення постінтернатної адаптації соціальних сиріт доцільно: підвищувати рівень психологічної готовності до самостійного життя; формувати уявлення про власну сім'ю, виховання дітей; сприяти професійному самовизначенню сиріт; покращувати житлові умови таких дітей; підтримувати орієнтацію на ведення здорового способу життя. Для цього персоналу інтернатних закладів слід максимально сприяти формуванню у дитини еталонного зразка сімейної поведінки шляхом проведення семінарів, моделювання реальних життєвих ситуацій в ігровій формі тощо. Запропоновано проводити професійну орієнтацію дітей в інтернатному закладі у молодшому шкільному віці. Обґрунтовано необхідність удосконалення навчального процесу через активізацію проектної діяльності, посилення співпраці з професійно-технічними та вищими навчальними закладами, залучення дітей до проходження практики на підприємствах, індивідуальне планування подальшого професійного розвитку кожної дитини. Доведено важливість залучення до соціального підприємництва колишніх випускників інтернатних закладів та інших вразливих категорій молоді. Наголошено, що важливе місце в соціальній роботі з випускниками інтернатних закладів має посідати постінтернатний супровід. Запропоновано покращувати житлові умови соціальних сиріт шляхом реалізації програм молодіжного житлового будівництва, регулювання функціонування ринку орендного економ-житла, відкриття нових соціальних гуртожитків. Сформульовано рекомендації щодо поліпшення стану здоров'я соціальних сиріт, а також наголошено на важливості вдосконалення існуючої системи психодіагностики дітей та розвитку інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Колективна монографія:

1. Суходольська А. С. Види та причини соціального сирітства. Управління людськими ресурсами: держава, регіон, підприємство: монографія / за заг. ред. Мельничука Д. П. Житомир: ЖДТУ, 2015. 364 с. (18,5 д.а., з яких здобувачу належить 0,7 д.а. Розділ „Макроекономічні аспекти управління людськими ресурсами” С. 194–206).

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Суходольська А. С., Богоявленська Ю. В. Інноваційна компонента зайнятості молоді у сільському господарстві в процесі розбудови соціально орієнтованої економіки. Видавництво Житомирського національного агроєкологічного

університету „Вісник ЖНАЕУ”. 2012. № 1 (30). Т. II. С. 150–160 (0,5 д.а., з яких здобувачу належить 0,4 д.а.: запропоновано напрями, заходи удосконалення регулювання молодіжного сегмента ринку праці у сільській місцевості для ефективної зайнятості молоді та її самореалізації).

3. *Суходольська А. С.* Стан здоров'я дітей-сиріт в контексті вирішення проблем сирітства у Житомирській області. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. 2014. № 4 (70). С. 103–109 (0,8 д.а.).

4. *Суходольська А. С.* Соціальне сирітство: історичні аспекти та сутність поняття. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. 2015. № 2. С. 190–197 (0,8 д.а.).

Статті у наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз:

5. *Суходольська А. С.* Покращення соціальної адаптації та корегування демографічних установок соціальних сиріт у суспільстві. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Економічні науки. 2017. Вип. 3 (81). С. 124–130 (Index Copernicus) (0,7 д.а.).

6. *Суходольська А. С.* Розвиток сімейних форм виховання соціальних сиріт. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 35. С. 112–116 (Index Copernicus) (0,6 д.а.).

Опубліковані праці в інших виданнях

7. *Суходольська А. С.* Стан здоров'я дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Житомирській області. Зб. матер. інтернет-конф. молодих вчених і студентів „Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки” (17-19 квітня 2014 р.). Миколаїв, 2014. С. 245–248 (0,1 д.а.).

8. *Суходольська А. С.* Соціальне сирітство як індикатор демографічного та соціально-економічного розвитку суспільства. Зб. матер. наук.-практ. міжвузів. конф., присвяченої Дню науки. Житомир: ЖДТУ, 2014. Т. II. С. 382–383 (0,2 д.а.).

9. *Суходольська А. С.* Демографічна поведінка: сутність поняття, складові, підходи до розгляду. Актуальні проблеми управління персоналом та економіки праці: зб. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих учених (23 квітня 2015 р.). Житомир: ЖДТУ, 2015. С. 21–24 (0,2 д.а.).

10. *Суходольська А. С.* Перспективні кроки протидії та пом'якшення наслідків соціального сирітства в Україні. Актуальні проблеми управління персоналом та економіки праці: зб. матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих учених. Житомир: ЖДТУ, 2017. С. 153–156 (0,2 д.а.).

11. *Суходольська А. С.* Краудфандинг як можливість покращення адаптації соціальних сиріт у суспільстві. Україна – територія можливостей для розвитку підприємництва: зб. матер. міжн. наук.-практ. інтернет-конф. „Економічні перспективи підприємництва в Україні” (26–27 жовтня 2017 р.). Ірпінь: Університет ДФС України, 2017. Ч. 2. С. 134–135 (0,1 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Суходольська А.С. Соціальне сирітство в Україні: демографічні аспекти. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Київ, 2019.

Дисертація присвячена розробці теоретико-методологічних і прикладних засад дослідження соціального сирітства та обґрунтуванню практичних рекомендацій щодо його профілактики та подолання, поліпшення адаптації соціальних сиріт у суспільстві.

Проаналізовано понятійно-категоріальний апарат дослідження соціального сирітства. Розглянуто еволюцію форм та зміни тенденцій щодо утримання й виховання соціальних сиріт в контексті реформування інтернатних установ для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Визначено основні демографічні детермінанти соціального сирітства та проведено комплексний аналіз стану соціального сирітства в Україні, взаємозв'язку поширеності асоціальних хвороб та сирітства. Досліджено соціально-демографічні особливості соціальних сиріт. Здійснено оцінку стану здоров'я соціальних сиріт та їх самозбережувальної поведінки.

Розроблено заходи профілактики та протидії соціальному сирітству. Визначено основні напрями популяризації сімейних форм виховання соціальних сиріт та напрями діяльності щодо полегшення суспільної адаптації соціальних сиріт, корегування їх демографічних установок.

Ключові слова: сирітство, соціальне сирітство, інтернатні заклади, деінституціалізація, демографічні установки.

АННОТАЦИЯ

Суходольская А. С. Социальное сиротство в Украине: демографические аспекты. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – Демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований имени М. В. Птухи Национальной академии наук Украины, Киев, 2019.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методологических и прикладных основ исследования социального сиротства и обоснованию практических рекомендаций по его профилактике и противодействию, улучшению адаптации социальных сирот в обществе.

Проанализирован понятийно-категориальный аппарат исследования социального сиротства в контексте ненадлежащего исполнения функций дисфункциональной семьей, а также расширены классификационные признаки видов социального сиротства (в зависимости от юридического статуса, возраста ребенка, состояния здоровья, от „унаследования” сиротства, места пребывания). Выявлены основные группы факторов сиротства. Рассмотрена эволюция форм и изменения тенденций содержания и воспитания социальных сирот, акцентировано

внимание на приоритетности семейных форм воспитания в контексте реформирования интернатных учреждений.

Проведенный корреляционно-регрессионный анализ, необходимый для дальнейшей разработки превентивных мер, позволил выявить существенные связи между социальными болезнями населения и уровнем сиротства в стране. Исследовано состояние функционирования различных форм содержания и воспитания социальных сирот в Житомирской области. Исследовано ориентированность работников интернатов на взятие неродного ребенка в семейное окружение и их ориентации на интеграцию сирот в общество. Определена важность исследования демографических установок детей, находящихся в интернатных учреждениях, выявлены основные факторы влияния на их формирование: государственная политика и социальные ожидания, ожидаемая постинтернатная социализация, условия проживания ребенка до попадания в заведение, условия и продолжительность пребывания в интернате. Результаты проведенного социологического опроса среди воспитанников интернатных учреждений Житомирской области позволили выявить их социально-демографические особенности. Определено, что дети считают себя неподготовленными к жизни после выпуска из интерната, у них низкий уровень профессионального самоопределения, ориентация на раннее вступление в брак (особенно у девушек), общая низкая осведомленность по вопросам брачно-семейных отношений, преобладающая ориентация детей, выходцев из многодетных семей, на малодетность. Исследование состояния здоровья социальных сирот свидетельствует, что в последние годы в Украине наблюдалась тенденция уменьшения уровня посещения спортивных секций сиротами; результаты медицинского обследования сирот в Житомирской области свидетельствовали о значительной доле больных детей; в течение последних лет оставалась высокой доля детей-инвалидов в интернатных учреждениях. Осуществленная оценка состояния здоровья социальных сирот и их самосохранительного поведения показала преобладание вредных привычек, которое особенно выражено в старших возрастных группах.

Разработаны превентивные меры профилактики и противодействия социальному сиротству: активная работа с уязвимыми слоями населения, профилактика нежелательной беременности, борьба с социально опасными болезнями, популяризация здорового образа жизни, общее повышение престижа семьи в обществе. Акцентируется внимание на информационно-пропагандистских превентивных мерах на общегосударственном и местном уровнях (социальная реклама, информация в прессе, телевидении и в сети Интернет и т.п.), а также привлечению к ним общественных и благотворительных организаций. Определены основные направления популяризации семейных форм воспитания социальных сирот с учетом привлечения в национальную практику зарубежного опыта. Разработана мотивационная модель принятия в семью неродного ребенка с выделением основных стимулов и акцентированием внимания на необходимости расширения рычагов государственного стимулирования создания патронатных семей, приемных семей и детских домов семейного типа. Обозначены особо важные направления улучшения общественной адаптации социальных сирот, корректировки их демографических установок: повышение уровня психологической готовности к

самостоятельной жизни; формирование представлений о собственной семье, воспитании детей; содействие профессиональному самоопределению сирот; улучшение состояния жилищных условий детей; ориентация на ведение ими здорового образа жизни.

Ключевые слова: сиротство, социальное сиротство, интернаты, деинституционализация, демографические установки.

ABSTRACT

Sukhodolska A.S. Social orphanhood in Ukraine: demographic aspects. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of the candidate of economic science with the specialization 08.00.07 – demography, labour economics, social economics and policy. – Ptoukha Institute for Demography and Social Studies NAS of Ukraine, Kyiv, 2019.

The thesis is dedicated to the development of theoretical, methodological and applied foundations of the research of social orphanhood and the substantiation of practical recommendations for its prevention as well as improvement of the adaptation of social orphans in society.

The conceptual-categorical apparatus for the research of social orphanhood has been analyzed. The evolution of forms and trend movements of the social orphans' support and upbringing have been considered.

The comprehensive analysis of social orphanhood as well as the interrelation between asocial diseases and orphanhood has been fulfilled. The socio-demographic features of social orphans have been investigated. The health assessment of the social orphans and their self-preservation behavior has been carried out.

The preventive measures and precaution against the social orphanhood have been developed. Guidelines to popularize family forms of the social orphans' upbringing and improvement of social adaptation as well as adjustment of demographic mindset have been indicated.

Key words: orphanhood, social orphanhood, boarding schools, deinstitutionalization, demographic intentions.

Підписано до друку 14.05.2019 р.
Формат 60x90 1/16. Папір офсетний.
Умов. друк. арк. 0,9 Обл.-вид. арк. 0,9
Тираж 100 прим.

Віддруковано з готових оригіналів-макетів автора
у Житомирському комунальному книжково-газетному видавництві „Полісся”,
10008, Житомир, вул. Шевченка, 18-а
Реєстраційне свідоцтво: серія ЖТ № 5 від 26.02.2004 р.

